

Baiba SAULĪTE, Gunta NEŠPORE

LU Matemātikas un informātikas institūts

PATSTĀVĪGĀS VĀRDŠĶIRAS FORMĀLĀ LATVIEŠU VALODAS ANALĪZĒ

Lai pēc iespējas precīzāk aprakstītu latviešu valodas morfoloģisko sistēmu, jānosaka, kuras gramatiskās kategorijas un morfosintaktiskās pazīmes katrai no vārdformām piemīt. Lai definētu iespējamo latviešu valodas morfosintaktisko pazīmju inventāru un katru tekstā sastopamo vārdformu varētu morfoloģiski marķēt, ir izveidota latviešu valodas morfosintaktisko pazīmju kopa, kur aprakstīts, kurām vārdšķirām vai sīkākām vārdu grupām kādas gramatiskās kategorijas vai citas pazīmes var piemist¹.

Latviešu valodas morfosintaktisko pazīmju kopā ir aprakstītas visas latviešu valodas vārdšķiras un citas vienības, kas ir sastopamas tekstā – arī pieturzīmes un bezmorfoloģijas elementi². Marķējot tekstu, katrai vārdformai tiek pievienota morfosintaktiskā informācija. Kā pirmā vērtību virknē tiek norādīta vārdšķira, tālākās vērtības atbilst konkrētās vārdšķiras gramatiskajām kategorijām un funkcijām teikumā. Piemēram, visiem nomeniem, arī lokāmajiem divdabjiem ir pazīmes: dzimte, skaitlis, locījums, bet lielākajai daļai verbu – laiks, kārtā, izteiksme u. tml.

Šis darbs ir veikts, strādājot pie latviešu valodas automātiskās analīzes rīkiem, tāpēc īpaša nozīme šeit ir formālajām pazīmēm, ar to saprotot gan pašā vārdformā, gan apkaimē (precīzi definētā konteksta daļā) nosakāmās pazīmes. Tikpat lielā mērā apskatītie jautājumi ir saistīti arī ar gramatiku ārpus mūsdienu tehnoloģijām. Ja kontekstā nav vārdformas, kas norāda uz aplūkojamās vārdformas gramatisko kategoriju, vai vārdforma, pēc kuras varētu noteikt morfosintaktisko pazīmi, nav skaidri definējama, ir jāšaubās, vai konkrētā pazīme analizējamajai vārdformai vispār piemīt (*Mēdz uzskatīt, ka..* – tiešā veidā nav konstatējams darītāja skaitlis).

Veidojot morfoloģisko pazīmju kopu, radās nepieciešamība precizēt atse-

¹ Morfoloģisko pazīmju kopu sk. http://www.semti-kamols.lv/doc_upl/TagSet.pdf.

² Vienības, kam nav latviešu valodas morfoloģiskās struktūras: cipari, abreviatūras, saīsinājumi, simboli, vārdi svešvalodā u. tml.

višķas patstāvīgo vārdšķiru vārdu gramatiskās kategorijas, kuru apraksts dažādās latviešu valodas gramatikās atšķiras vai nav pietiekami precīzs.

Pārdomas vai risināmi jautājumi saistās gandrīz ar katras patstāvīgās vārdšķiras morfoloģisko raksturojumu. Piemēram, vai nelokāmajiem lietvārdiem un īpašības vārdiem nominālās kategorijas nepiemīt vai piemīt, tikai bez formāla rādītāja (kam gan ir tendence laika gaitā veidoties)? Vai vērts adverbu aprakstā iekļaut arī to semantisko grupu (vietas, laika, mēra u. c. adverbs), ja tā ir semantiska, nevis gramatiskā kategorija, turklāt tekstā ne vienmēr skaidri nosakāma? Vai verba 3. personai, kā arī debitīva un relatīva formām piemīt skaitļa kategorija? Kuriem vietniekvārdiem kuras nominālās kategorijas piemīt?

Rakstā apskatītas problēmas, kas radās darba gaitā, un izvēlētie risinājumi. Tiks aprakstīti gadījumi, kad autoru piedāvātais risinājums mazliet atšķiras no tradicionālās latviešu gramatikas pieņēmumiem vai vismaz liek pārdomāt tos, kā arī gadījumi, kad precizēti jautājumi, kas līdzšinējās gramatikās aprakstīti pretrunīgi, tikai garāmejojot vai pārāk vispārīgi, lai pēc šī apraksta varētu secināt katras vārdformas raksturojumu. Sīkāk tiks analizēts vietniekvārdu un verbu morfoloģiskais apraksts.

1. Vietniekvārds

Šajā nodaļā ieskicētas problēmas, kas saistītas ar vietniekvārdu aprakstu kopumā, tālāk sīkāk analizētas vietniekvārdu nominālās kategorijas – dzimte, skaitlis locījums –, kā arī vietniekvārdu personas kategorija.

Atsevišķs jautājums būtu arī vietniekvārdu iedalījums semantiskajās grupās. Šajā rakstā šī problēma netiks risināta, visi vietniekvārdi ir apvienoti kopējā sarakstā, neņemot vērā to iedalījuma iespējas.

Vietniekvārdu aprakstam bez latviešu valodā tradicionālajām pazīmēm var pievienot arī citas pazīmes, tomēr to vērtības lielākoties ir nosakāmas tikai pēc konteksta. Viena no šādām papildu pazīmēm varētu būt norāde par to, uz ko vietniekvārds attiecināms – uz cilvēku vai kādu citu būtni vai priekšmetu.

Koreferences saikņu noteikšanā būtu svarīgi atzīmēt arī vietniekvārda papildu skaitli un dzimti, piemēram, čehu valodā vietniekvārdiem *mans*, *tavs*, *viņa* papildus tiek pievienota pazīme „īpašnieka” skaitlis, bet vietniekvārdam *viņa*, *viņas* – arī „īpašnieka” dzimte (sk. Czech Pronoun). Arī latviešu valodā vietniekvārdiem *mans*, *tavs* pēc formas var noteikt „īpašnieka” skaitli, piemēram, vārdkopās *mani darbi*, *tavi noslēpumi* adjektīviskie vietniekvārdi lietoti daudzskaitlī, bet atsaucas uz referentu vienskaitļa formā.

Ļoti noderīga tālākā teksta un koreferences analizē būtu norāde, vai vietniekvārds ir substantīvisks vai adjektīvisks. Piemēram, čehu valodas morfo-sintaktisko pazīmju kopā ir iespēja norādīt, kādā funkcijā – lietvārda vai adjektīva – vietniekvārds ir lietots konkrētajā tekstā (sk. Czech Pronoun), bet, tā kā latviešu valodā bieži viens un tas pats vietniekvārds var būt gan saskaņotais apzīmētājs, gan teikuma priekšmets vai papildinātājs (sk. arī Nau 1998, 16; Kalme, Smiltņiece 2001, 172), vairāk vajadzētu pievērsties tam, kādu vārdu – lietvārdu vai īpašības vārdu – tas aizstāj. Ir vietniekvārdi, kas var aizstāt tikai lietvārdus vai atsaukties tikai uz lietvārdiem (*es, tu, mēs, jūs, viņš, sevis, kas, nekas*), un ir tādi, kas var aizstāt tikai īpašības vārdus (*mans, tavs, savs, mūsu, jūsu, nekāds*), tomēr lielākā daļa ir tādu, kam piemīt gan priekšmetiskuma nozīme, gan īpašības nozīme, piemēram, vietniekvārds *šis* – **Šie ir jaunieši, kuriem acīs nespīd dolārs; Šajā vecumā bērniem ir jābūt spītīgiem.**³

1.1. Vietniekvārda dzimtes, skaitļa un locījuma kategorija

Galvenais uzdevums vietniekvārdu aprakstā ir saprast, vai vietniekvārdiem, kam nav iespējamas dažādas dzimtes (*es, tu, mēs, jūs, sevis, kas*) vai skaitļa (*sevis, kas*) formas, šīs kategorijas piemīt un tām ir tikai viena iespējamā vērtība vai nepiemīt. Jautājums ir, vai vienmēr ir lietderīgi izšķirt kategoriju, kurā nav iekšējas opozīcijas.

Lai sīkāk analizētu dzimtes, skaitļa un locījuma kategorijas piemītību atsevišķiem latviešu valodas vietniekvārdiem, vispirms konspektīvi atspoguļotas valodnieku atziņas šajā jautājumā.

Informācija par vietniekvārdu gramatiskajām kategorijām gramatikās mēdz parādīties diezgan nekonkrēti: „vietniekvārdiem piemīt tās pašas kategorijas, kas lietvārdiem un adjektīviem, bet tās neaptver visus vietniekvārdus vienādi pilnīgi” (MLLVG 1, 502; Kalme, Smiltņiece 2001, 169); „Visi latviešu valodas vietniekvārdi ir lokāmi, turklāt vairums vietniekvārdu mainās dzimtē un skaitlī” (Nau 1998, 16); „Līdzīgi nomeniem pronomeniem piemīt dzimtes, skaitļa un locījuma kategorija, tomēr tās nav visiem pronomeniem. [...] Tomēr lielākajai daļai pronomenu ir vīriešu un sieviešu dzimtes pretstatījums, vienskaitļa un daudzskaitļa opozīcija” (Paegle 2003, 27).

Latviešu valodas gramatikās atrodama arī sīkāka vietniekvārda nominālo kategoriju analīze: ārpus dzimtes kategorijas paliek 1. un 2. personas vietniekvārdi, ārpus skaitļa kategorijas – atgriezeniskais vietniekvārds *sevis*; ne dzim-

---

³ Šajā rakstā izmantots valodas materiāls no latviešu valodas tekstu korpusiem: www.korpus.lv.

tes, ne skaitļa kategorijas nav vairāknozīmju vietniekvārdam *kas* (MLLVG 1, 502; Kalme, Smiltneiece 2001, 169).

Dzintra Paegle minētās kategorijas apraksta plašāk, bet viņas atziņas ne vienmēr palīdz definēt dzimtes un skaitļa kategoriju katram vietniekvārdam. Viņa norāda: „Pronomeni *es, tu, mēs, jūs, sevis, kas* ir gan lokāmi, bet dzimtes kategorija tiem nepiemīt, arī pronomeni *kas* un *sevis* ir pilnīgi neitrāli skaitļa ziņā, bet pronomeniem *es, tu, mēs, jūs* skaitlis izteikts semantiski, ne morfoloģiski, kā tas ir parasts nomeniem” (Paegle 2003, 72). „Pronomeni *es, tu, mēs, jūs* neuzrāda dzimtes kategoriju, tomēr plašākā kontekstā, saistījumā ar citiem vārdiem darītāja dzimte tiek atklāta. [...] *mēs* ne vienmēr ir daudzi *es* – runātāji un *jūs* nav daudzi *tu* – uzrunātie. Tādējādi šiem vārdiem vienskaitlis un daudzskaitlis parastā izpratnē kā nomeniem nepiemīt” (Paegle 2003, 78).

Arī Daina Nītiņa atzīst, ka „dzimtes kategorija un atbilstošas formas nepiemīt vietniekvārdiem: *es, tu, mēs, jūs, sevis, kas*. Par personas dzimumu vai atbilstošo lietvārdu gramatisko dzimti kontekstos ar šiem pronomeniem var spriest pēc citu vārdu gramatiskajiem rādītājiem” (Nītiņa 2001, 49). „Vietniekvārdiem *sevis, kas* nav atšķirīgu skaitļa formu, t. i., tiem piemīt tikai viena paradigma, ko lieto kā vienskaitli, tā daudzskaitli [...]. Šo vietniekvārdu sakarā mēdz runāt par formu anomāliju, atsevišķu vietniekvārdu nepilnu paradigmu jeb defektīvu formu sistēmu. Šai ziņā īpaši minams vietniekvārds *sevis*, jo tam nav ne dzimtes, ne skaitļa rādītāju, turklāt, kā tas loģiski izriet no *sevis* semantiski funkcionālā rakstura, šim vietniekvārdam nav nominatīva formas” (Nītiņa 2001, 49).

Apkopojot minēto, jāsecina: tiek uzskatīts, ka locījuma kategorija piemīt visiem vietniekvārdiem, savukārt informācijā par dzimtes un skaitļa kategoriju trūkst konkrētības – tiek arī norādīts, ka šo kategoriju vērtības jāmeklē kontekstā – pēc citu vārdu (kuru tieši?) gramatiskajiem rādītājiem.

Jādomā, ka vietniekvārdiem *es, tu, mēs, jūs, sevis, kas* būtu lietderīgi atteikties no dzimtes kategorijas piedēvēšanas un morfoloģiskajā aprakstā vajadzētu norādīt, ka dzimtes kategorija nepiemīt, jo konkrētajā leksēmā tā neparādās – ja tās vērtība ir nosakāma tikai pēc konteksta, turklāt – ne vienmēr un ne sistēmiski, varbūt jādomā, ka šāda pazīme piemīt kontekstam, nevis šiem vietniekvārdiem. Piemēram, teikumā ***Kas grib izcelties, nolamā Džoisu*** vietniekvārdam *kas* nekādu dzimtes rādītāju nav.

Līdzīgi ir ar skaitļa kategoriju – ja vienskaitļa vai daudzskaitļa pazīme un vienskaitļa un daudzskaitļa opozīcija vietniekvārdā ir iekļauta (nav svarīgi, ar

galotni kā nomeniem vai semantiski), tad skaitlis piemīt (*es, tu* – vienskaitlis, *mēs, jūs* – daudzskaitlis). Tā kā vietniekvārdiem *kas* un *sevis* skaitlis formā neparādās, turklāt tos var lietot gan ar vienskaitli, gan ar daudzskaitli, šķiet, nav vērts mākslīgi, rūpīgi meklējot kontekstā vai vispārinot, konkrētu vērtību pievienot, jo, piemēram, teikumā – *Mani vienmēr var redzēt, bet es neļauju sev piekļūt* – var izsecināt, ka vietniekvārds *sev* ir attiecināts uz vienskaitli, savukārt teikumā – *Ķēl ir tikai sevis* – nevar pateikt, vai vietniekvārds *sevis* attiecināts uz vienskaitli vai daudzskaitli.

1. tabula. Dažu vietniekvārdu nominālās kategorijas

Vietniekvārds	Dzimte	Skaitlis	Locījums
es	–	+ (sg)	+
tu	–	+ (sg)	+
mēs	–	+ (pl)	+
jūs	–	+ (pl)	+
sevis	–	–	+ (nav nom)
kas	–	–	+

0 – kategorija nepiemīt

+ – kategorija piemīt

Veidojot vietniekvārdu aprakstu, kā viens no kritērijiem gramatisko kategoriju noteikšanā ir izmantota saistāmība – ja ir iespējams vietniekvārda lietojums kopā ar vārdformām, kam piemīt dažādas kādas kategorijas vērtības, tātad neveidojas pretruna, tiek pieņemts, ka attiecīgā kategorija vietniekvārdam nepiemīt.

Piemērs: **meitenes, kurš .. / *zēns, kuri ..* u. tml., bet *meitenes, kuras .. / zēns, kurš ..*. Vietniekvārds *kurš* nevar tikt lietots kopā ar daudzskaitļa sieviešu dzimtes lietvārdu, tātad vietniekvārdam *kurš* piemīt dzimtes un skaitļa kategorija; *meitenes/zēns, kas ..* – vietniekvārds *kas* var tikt lietots kopā ar dažādu dzimšu un skaitļu lietvārdiem, tātad tam nepiemīt dzimtes un skaitļa kategorija (sk. 1. tabulu). Šādi noteiktas gramatiskās kategorijas palīdz arī sintakses likumos definēt, kuri vietniekvārdi ar kādām vārdformām var saistīties teikumā.

1.2. Vietniekvārda personas kategorija

„Vietniekvārdi papildina gramatiskās kategorijas ar personas kategoriju, ko izsaka personas un piederības vietniekvārdi: *es, tu, viņš, mans, tavs, mūsu, jūsu, viņa*” (MLLVG 1, 502; Kalme, Smiltiece 2001, 169). Arī Niko-

Viņa ir stingra sava darba vērtētāja (sava – vīriešu dzimtes vienskaitļa ģenitīvā, kontekstuāli nosakāmas pazīmes: attiecināts uz cilvēku, konkrēti: trešo personu sieviešu dzimtē vienskaitli).

3. tabula. **Vietniekvārdu gramatiskās kategorijas**

Vietniekvārds	Persona	Dzimte	Skaitlis	Locījums
es	1	0	sg	+
tu	2	0	sg	+
mēs	1	0	pl	+
jūs	2	0	pl	+
viņš/-a, viņi/-as	3	+	sg/pl	+
sevis	0	0	0	+ (nav nom)
mans/-a, mani/-as	1	+	sg/pl	+
tavs/-a, tavi/-as	2	+	sg/pl	+
savs/-a, savi/-as	0	+	sg/pl	+
mūsu	1	0	pl	tikai ģen
jūsu	2	0	pl	tikai ģen
šis/ši, šie/šīs	0	+	sg/pl	+
tas/tā, tie/tās	0	+	sg/pl	+
šāds/-a, šādi/-as	0	+	sg/pl	+
tāds/-a, tādi/-as	0	+	sg/pl	+
kas	0	0	0	+
kurš/-a, kuri/-as	0	+	sg/pl	+
kāds/-a, kādi/-as	0	+	sg/pl	+
dažs/-a, dažī/-as	0	+	sg/pl	+
cīts/-a, citi/-as	0	+	sg/pl	+
nekas	0	0	0	+
nekāds/-a, nekādi/-as	0	+	sg/pl	+
neviens/a	0	+	sg	+
abi/-as	0	+	pl	+
pats/-i, paši/-as	0	+	sg/pl	+
[ik]katrs/-a	0	+	sg/pl*	+
ikviens/-a	0	+	sg/pl*	+
jebkurš/-a	0	+	sg/pl*	+
viss, visi/-as	0	+	sg/pl	+

0 – kategorija nepiemīt

+ – piemīt dzimtes / locījuma kategorija

* – daudzskaitlis tikai formāls, parasti lietots vārdkopās ar daudzskaitliniekiem

Puisi sev varot pieburt, piešujot viņa drēbes savām ar adatu, kas pavasarī izvilktā cauri dzīvas čūskas galvai. (*sev* – formālā pazīme ir tikai locījums – datīvs; citas pazīmes – acīmredzot attiecināts uz cilvēku – trešo personu, par sieviešu dzimtes vienskaitli var spriest tikai pēc loģikas – nav nekādu gramatisku ierobežojumu arī gadījumam, kad puisi sev piebur cits puisis vai vēl kāds; vietniekvārds *kas* – nominatīvs, kontekstuālās pazīmes – attiecināts uz priekšmetu sieviešu dzimtes vienskaitlī).

Kā redzams, kontekstuāli nosakāmās pazīmes parādās diezgan neregulāri, turklāt attiecīgās kategorijas drīzāk piemīt kontekstam vai pat plašākai situācijai, ne aprakstāmajam vietniekvārdam, tādēļ formālā aprakstā šīs pazīmes nebūtu jāņem vērā. Tā kā vietniekvārdi ir slēgta vārdšķīra un to skaits nav pārāk liels, tika izveidots vietniekvārdu saraksts, kurā katram vārdam ir pievienota informācija par to, kuras gramatiskās kategorijas (personas, dzimtes, skaitļa un locījuma kategorija) tam piemīt un kādas ir to iespējamās vērtības (sk. 3. tabulu).

2. Verbs

Verba aprakstā ir būtiski norādīt gan uz morfoloģisko formu, gan arī uz tā funkciju teikumā, tādēļ viena no pazīmēm norāda, vai verbs teikumā lietots kā patstāvīgs vārds vai kā palīgvārds, turklāt palīgvārdi tiek iedalīti vairākās grupās.

Problemātiskās pazīmes verba aprakstā ir laiks un persona atsevišķās verba formās un 3. personas verba skaitlis.

2.1. Verba laiks un persona

Laika un personas kategorija ir verba tiešā kategorija, tai parasti ir formālie rādītāji – „personas nozīme vispilgtāk atklājas verbu finitajās formās” (sk. Paegle 2003, 92), vienkāršajā laikā gramatiskais laika un personas rādītājs iekļauts verba formā (*cēlu*), bet saliktajā laikā uz laiku un personu norāda palīgverbs *būt* (*biju cēlis*).

Ir arī verba formas, kurās neparādās laika un personas kategorija. Laika un personas kategorijas rādītāju nav vajadzības izteiksmes un vēlējuma izteiksmes formām, savukārt atstāstījuma izteiksmei personas kategorija nepiemīt, bet ir laika – tagadnes un pagātnes – opozīcija.

Latviešu valodas gramatikās šīs verba formas ir aprakstītas dažādi. D. Nītiņa norāda: „vēlējuma izteiksmei nepiemīt personu formas, un vienkāršā forma ir vienāda visām trim personām abos skaitļos”; „atstāstījuma izteiksmei nav personu, bet ir tagadnes un nākotnes laiku formas”; „vajadzības izteiksmē darbības vārdam nav atšķirīgu personu formu, tam piemīt tikai laika rādītājs, kas realizējas ar *būt* dažādos laikos” (Nītiņa 2001, 77–79).

Dz. Paegle atzīmē, ka verbam „vēlējuma izteiksmē darāmajā kārtā ir vienkāršā tagadne un saliktā tagadne” (Paegle 2003, 117), ka „atstāstījuma izteiksmē nav pagātnes laiku” (Paegle 2003, 115), ka „vajadzības izteiksmē darāmajā kārtā ir trīs vienkāršie un trīs saliktie laiki, šo laiku formas ir analītiskas, laika nozīmi rāda palīgverbs *būt* tagadnē, pagātnē vai nākotnē” (Paegle 2003, 118).

Jāpiekrīt Andrai Kalnačai, kura norāda, ka ireālas darbības izteiksmju formas latviešu valodā funkcionē kā infinītas, piemēram, vajadzības izteiksmes forma funkcionē kā infinīta, nemainās personā un skaitlī, bet finītā funkcija ir izteikta sintaktiski (Kalnača 2004, 56, 57).

Ir skaidrs, ka infinitīvam kā darbības vārda pamatformai nav ne laika, ne personas, ne skaitļa rādītāja. Līdzīgi var teikt par minētajām darbības vārda izteiksmju formām: personas rādītāja nav ne vajadzības (*jādomā*), ne atstāstījuma (*domājot*), ne vēlējuma (*domātu*) izteiksmes formām, savukārt laika rādītāja nav vajadzības un vēlējuma izteiksmes formām, bet atstāstījuma izteiksmei laika šķīrums ir tagadnes un nākotnes laiku formās (*domājot, domāšot*). Personas un laika kategorija piemīt analītiskai formai kopumā (tās tiek „mantotas” no palīgvārda), bet pašām minēto izteiksmju formām šīs kategorijas nepiemīt, piemēram, teikumā *Cik liriski esmu sācis domāt!* izteicējs kopumā ir īstenības izteiksmes saliktās tagadnes vienskaitļa pirmajā personā; teikumā *Gustavam bija jādomā par siena un speciālās lopbarības iegādi* izteicējs ir vajadzības izteiksmes vienkāršās pagātnes trešajā personā. Nākamajos teikumos izteicēju veido tikai izteiksmes forma: atstāstījuma izteiksmes vienkāršā tagadne ir teikumā – „Zvaigzne ABC” krīzes laikā *domājot, kā grāmatu padarīt vizuāli pievilcīgāku*, savukārt izteicējs vēlējuma izteiksmē bez personas, skaitļa un laika rādītājiem ir teikumā – *Ja tu vienā laidā par to domātu, tev neatliktu laika dzīvot*. Minēto verba formu personas, skaitļa un laika kategorijas piemītība redzama 4. tabulā.

4. tabula. Verba formu personas, skaitļa un laika kategorija

Verba forma	Persona	Skaitlis	Laiks
nenoteiksme (<i>domāt</i>)	0	0	0
vajadzības izteiksme (<i>jādomā</i>)	0	0	0
atstāstījuma izteiksme (<i>domājot/domāšot</i>)	0	0	praes/fut
vēlējuma izteiksme (<i>domātu</i>)	0	0	0

0 – kategorija nepiemīt

2.2. Trešās personas verbu skaitļa kategorija

Skaitļa kategorija ir verba netiešā kategorija. Kā norādījusi Dz. Paegle, „skaitļa kategorija piemīt atsevišķām verba formām – lokāmajiem divdabjiem, tā ir nomināla kategorija” (Paegle 2003, 90), tomēr par skaitļa šķīrumu tiek runāts arī verba finitajās formās. Kaut arī N. Naua ir atzinusi, ka „verba personu formās saskatāms personas, nevis skaitļa šķīrums” (Nau 1998, 29), tātad personu formām skaitlis nepiemīt, tradicionāli tiek uzskatīts, ka šiem vārdiem ir vienskaitļa un daudzskaitļa formas. Jāpiekrīt, ka pirmās un otrās personas vietniekvārdiem formāli var nošķirt vienskaitli un daudzskaitli, bet ir jāšaubās par verba skaitli trešajā personā, jo tam nav nekādu formālu rādītāju.

Salīdzinājumam var minēt: lietuviešu valodas gramatikā norādīts, ka „trešās personas formai nav skaitļa nozīmes un tā lietojama ar vietniekvārdu vai lietvārdu gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī” (DLKG, 333). Arī Aleksejs Andronovs atzīst: „ir pamats apgalvot, ka latviešu valodā līdzīgi kā lietuviešu valodā 3. personas forma atrodas ārpus skaitļa kategorijas” (Andronovs 2002, 134).

Tātad latviešu valodniecībā pastāv divas pieejas attiecībā uz verba skaitli:

- 3. personai piemīt skaitļa kategorija, tikai tai nav formāla rādītāja (skaitlis ir izsecināms no konteksta) (Kalme, Smiltņiece 2001; Paegle 2003; Kalnača 2004);
- 3. personai nepiemīt skaitļa kategorija (Nau 1998; Andronovs 2002; daļēji – Nītiņa 2001).

Galvenais jautājums šeit ir – vai izsecināma / pieņemta kategorija ir tāda pati kā eksplīcīti nosakāma? Piemēram, var salīdzināt:

- 1) *ēju / ejam* (skaidrs vienskaitlis vai daudzskaitlis), *es priecājos* (vienskaitlis) un
- 2) *snieg* (nav nekādas nozīmes, vai iespējamais teikuma priekšmets ir snieg vai sniegi – vienskaitlī vai daudzskaitlī), *tā mēdz darīt* (kas ir darītājs – cilvēks vai cilvēki?).

Ja 3. personas skaitļa kategorija nav tāda pati (ja vispār ir) kā 1. un 2. personai, tad ir vērts to apzīmēt kaut kā citādi. Tādā gadījumā pēc būtības nav atšķirības, vai 3. personas formu apraksta kā tādu, kura vienlaikus var pildīt gan vienskaitļa, gan daudzskaitļa funkciju, vai kā tādu, kas ir neitrāla pret skaitļa kategoriju, tātad bez skaitļa kategorijas.

Piemēri rāda, ka vairāku tipu teikumos skaitlis 3. personā var nebūt nosakāms arī kontekstā, piemēram, vienkopas teikumos *Tikko manāmi sāk tumst;* *Atpakaļceļā list;* *Tālumā dunēja;* *[..] ausī šņāca;* *Pilsētā par to runā;* *Līgumā*

var paredzēt īsāku uzteikuma termiņu. Tur bija interesanti; Vakar gāja jautri; arī divkopu teikumos: Vai strādāt uz kuģa nav apnicīgi?

Pieņēmums, ka verba 3. personai piemīt skaitļa kategorija, šķiet apšaubāms, jo tekstā bieži vien verba skaitļa noteikšana ir subjektīva un neprecīza (nav balstīta uz formāliem rādītājiem vārdformā vai kontekstā). Latviešu valodas tekstu korpusa materiālu analīze rāda, ka nav pamata runāt par skaitļa šķīrumu verba 3. personā.

Formāls vārdšķirņu apraksts īpaši nepieciešams ir valodu tehnoloģijās – precīzi un sistēmiski aprakstītas vārdformas ļauj pēc iespējas pilnīgāk definēt, kā vārdformas kombinējas teikuma sintaktiskajā struktūrā. Tomēr arī gramatikā kopumā būtu vēlams nošķirt formāli nosakāmas pazīmes no netieši izsecināmām pazīmēm, tā skaidrāk atklājot, kā valodā izpaužas konkrētas gramatiskās kategorijas.

CONTENT WORDS IN THE FORMAL ANALYSIS OF LATVIAN

Summary

To characterize morphological features of each word in a text, a set of morphological features for Latvian has been defined. It describes grammatical categories and their possible values characteristic of a particular part of speech or a smaller group of words.

To define this set it was necessary to clarify several grammatical categories of content words due to fact that their description in the existing grammars of Latvian differs or is not sufficiently explicated.

Morphological features of pronouns and verbs are discussed in detail.

Regarding pronouns, the main issues are the nominal categories (gender, number and case) and the category of person. A table with a full list of Latvian pronouns and their grammatical categories is offered.

Regarding verbs, the problematic categories are tense (for debitive and conditional forms) and person (for debitive, relative and conditional forms), as well as the category of number for the third person verbs.

LITERATŪRA

Ambrazas Vytautas (red.) 1997, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Andronovs Aleksejs 2002 (rec.), Daina Nītiņa, *Latviešu valodas morfoloģija*, 2001; Vilma Kalme, Gunta Smiltneiece, *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*, 2001; Vilma Kalme, *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā*, 2001, *Baltu filoloģija* 11(1), 121–138.

Czech Pronoun – *Morphosyntactic Specifications, Version 4: 3.4.5. Czech Pronoun*, <http://nl.ijs.si/ME/V4/msd/html/msd.P-cs.html>.

Kalme Vilma, Gunta Smiltneiece 2001, *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija: Lokāmās vārdšķiras*, Liepāja: LiePA.

Kalnača Andra 2004, *Morfēmika un morfonoloģija*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Latviešu valodas tekstu korpusi – <http://www.korpuss.lv>.

MLLVG 1 – Evalds Sokols (red.), *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika 1: Morfoloģija*, Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.

MULTEXT-East – *Morphosyntactic Specifications, Version 4* (2010 05 12), <http://nl.ijs.si/ME/V4/msd/html/index.html>.

Nau Nicole 1998, *Latvian* (= *Languages of the world / Materials* 217), München, Newcastle: Lincom Europa.

Nītiņa Daina 2001, *Latviešu valodas morfoloģija*, Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.

Paegle Dzintra 2003, *Latviešu literārās valodas morfoloģija*, Rīga: Zinātne.

Baiba SAULĪTE, Gunta NEŠPORE
Mākslīgā intelekta laboratorija
LU Matemātikas un informātikas institūts
Raiņa bulvāris 29
LV-1459 Rīga
Latvia
[baiba.saulite@lumii.lv]
[gunta.nespore@lumii.lv]